

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У СИСТЕМІ ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

PECULIARITIES OF USING ELECTRONIC EVIDENCE IN THE SYSTEM OF MEANS OF PROOF IN CIVIL PROCEDURE

Кравцов С.О., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільного процесу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Завгородня А.С., студентка III курсу

Інститут прокуратури та кримінальної юстиції

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Точій А.О., студентка III курсу

Інститут прокуратури та кримінальної юстиції

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено питанню особливостей використання електронних доказів у системі засобів доказування у цивільному процесі. Акцентується увага на актуальності вказаної теми. У статті досліджено стан наукової розробленості та нормативного врегулювання питання використання електронних доказів у цивільному провадженні. Проаналізовано погляди науковців на поняття «електронні докази». Проведено аналіз теоретичних і практичних положень про електронні докази як засоби доказування в цивільному процесі. Особлива увага приділяється характеристичні електронних доказів відповідно до чинного законодавства. Виокремлено ознаки електронних доказів, які вирізняють їх із-поміж інших засобів доказування. Досліджено проблеми використання електронних доказів у цивільному провадженні. Визначено критерій для розмежування оригіналів та електронних копій електронних доказів, запропоновано розв'язання проблеми посвідчення письмових копій електронних доказів.

Проведено аналіз судової практики та позицій Верховного Суду щодо подання та оцінки електронних доказів. Особливо приділено увагу питанню дослідження електронних доказів. Виявлено найбільш істотні проблеми, які виникають під час встановлення обставин цивільних справ за допомогою електронних доказів. Визначено особливості отримання (збирання) електронних доказів з огляду на їхню складну нематеріальну природу з метою їхньої подальшої позитивної оцінки за критеріями допустимості та належності. Досліджено проблеми, які існують на законодавчому рівні регулювання, що стосуються подання як оригіналів електронних доказів, так і їхніх копій до суду. Також у роботі акцентується увага на питаннях порядку та особливостей дослідження електронних доказів, їхньої оцінки судом і на проблемах, що виникають і можуть виникнути на практиці через таке дослідження та оцінку судом.

На основі проведеного аналізу автор робить висновки з цього питання, що мають певне науково-практичне значення для цивільного судочинства. Також запропоновано шляхи розв'язання вищенаведених проблем шляхом внесення відповідних змін до чинного процесуального законодавства України.

Ключові слова: докази, засоби доказування, електронні докази, електронний документ, цивільний процес.

The article is devoted to the question of the peculiarities of the use of electronic evidence in the system of means of proof in civil proceedings. Emphasis is placed on the relevance of this topic at the moment. The article examines the state of scientific development and regulatory regulation of the use of electronic evidence in civil proceedings. The views of scientists on the concept of "electronic evidence" are analyzed. An analysis of theoretical and practical provisions on electronic evidence as a means of proof in civil proceedings. Particular attention is paid to the characterization of electronic evidence in accordance with applicable law. The features of electronic evidence that distinguish them from other means of proof are highlighted. The problems of using electronic evidence in civil proceedings have been studied. The criterion for distinguishing between originals and electronic copies of electronic evidence is determined, the solution of the problem of certification of written copies of electronic evidence is offered.

An analysis of the case law and the position of the Supreme Court on the submission and evaluation of electronic evidence. Special attention is paid to the issue of electronic evidence research. The most significant problems that arise in establishing the circumstances of civil cases with the help of electronic evidence have been identified. The peculiarities of obtaining (collecting) electronic evidence in view of their complex intangible nature are determined for the purpose of their further positive assessment according to the criteria of admissibility and affiliation. The problems that exist at the legislative level of regulation concerning the submission of both originals of electronic evidence and their copies to the court have been studied. The paper also focuses on the procedure and features of the study of electronic evidence, their evaluation by the court, and the problems that arise and may arise in practice in connection with such research and evaluation by the court.

Based on the analysis, the author draws conclusions on this issue, which have some scientific and practical significance for civil proceedings. Ways to solve the above problems by making appropriate changes to the current procedural legislation of Ukraine are also proposed.

Key words: evidence, means of proof, electronic evidence, electronic document, civil process.

Постановка проблеми. 23 листопада 2017 року відбувся черговий етап судової реформи – Президент України підписав Закон про внесення змін серед іншого до Цивільного процесуального кодексу України. Запроваджені зміни суттєво вплинули на інститут судового доказування – вперше на законодавчому рівні почали діяти норми, що надають електронним доказам характеру самостійного засобу доказування та відрізняють їх від письмових та речових доказів. Вказані зміни свідчать про розвиток науково-технічного прогресу, удосконалення засобів зв'язку та зберігання інформації,

а закріплення на законодавчому рівні нових видів доказів та їх використання свідчить про якісно новий рівень здійснення судочинства. В умовах невпинно зростаючої питомої ваги використання різноманітних інформаційних технологій у суспільних відносинах, електронного листування, появи та стрімкого розвитку електронної комерції, електронних засобів платежу потреба такого засобу доказування як електронний доказ назріла давно. Водночас, відносна новизна вищезгаданих джерел доказування зумовлює виникнення певних труднощів їх використання на практиці.

Актуальність теми. Проблематика використання електронних доказів у судовому процесі була предметом дослідження таких науковців, як А.П. Вершинін [14], М.В. Горелов [15], А.Ю. Каламайко [4], А.М. Найченко [5], В.С. Петренко [6], Т.В. Степанова [13], Н.О. Чечіна [16], Д.М. Чечота [16] та інші. Водночас треба наголосити, що використання електронних доказів із початку 2020 року стало більш активним. Така ситуація обумовлена, на жаль, впровадженням карантинних обмежень, спричинених розповсюдженням у світі пандемії на захворювання COVID-19. Рада суддів України своїм листом від 16.03.2020 р. рекомендувала встановити на період карантину особливий режим роботи судів України, надіславши про це відповідний лист на адресу Верховного, Вищого антикорупційного, місцевих та апеляційних судів, а також встановити особливий режим роботи судів України, зокрема роз'яснити громадянам можливість відкладення розгляду справ, розгляд справ без участі сторін у зв'язку із карантинними заходами та можливість розгляду справ в режимі відеоконференції. (*Лист Ради суддів України від 16.03.2020 р. адресований Верховному Суду, Вищому антикорупційному суду, місцевим та апеляційним судам*). Неможливість в умовах карантину, проводити судові засідання, підготовчі судові засідання, спричинило активування подальшого запровадження електронного суду та використання електронних доказів, що має свої особливості, можливостей зловживання цивільними процесуальними правами тощо. З огляду на викладене вбачається вкрай актуальним дослідження особливостей використання електронних доказів в цивільному процесі, виокремлення можливих недоліків та формування власних пропозицій по вдосконаленню цього інституту.

Метою статті є дослідження особливостей та можливих проблем використання електронних доказів у цивільному провадженні, та, за наслідками проведеного аналізу, формування власних пропозицій задля вдосконалення системи електронного доказування. Задля досягнення окресленої мети було визначено такі завдання:

- визначити правову природу електронного доказу, його поняття, ознаки та властивості, та встановити його місце в системі засобів доказування;
- проаналізувати практику використання законодавчих положень у цій сфері судами нашої держави, зосередивши увагу на позиціях Верховного Суду України;
- на основі проведеного дослідження сформулювати та обґрунтувати необхідність внесення відповідних законодавчих змін в частині збирання, дослідження та оцінки електронних доказів під час розгляду цивільних справ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чинне цивільне процесуальне законодавство виокремлює такі засоби доказування:

- 1) письмові докази;
- 2) речові докази;
- 3) електронні докази;
- 4) висновки експертів;
- 5) показання свідків.

Водночас електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема електронні документи (наприклад, текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), вебсайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі (частина 1 статті 100 ЦПК України) [2].

Отже, законодавець чітко виокремив електронні докази в системі засобів доказування. Разом з цим, у науковій літературі відсутня єдність поглядів щодо місця електронних доказів в системі засобів доказування. Так, Д.М. Чечота [16, с. 156] та О.А. Виноградовою висловлена думка, що всі сучасні джерела інформації охоплюються вже відомими процесуальному законодавству засобами доказу-

вання і їх (*електронні докази – прим.*) необхідно відносити або до речових, або до письмових доказів. Вказаний підхід застосовано законодавцем Німеччини, який електронні документи відносить до речових доказів. А, прикладом, за цивільним процесуальним законодавством Франції та Італії електронні документи розглядають як письмові докази. На думку А.П. Вершиніна, віднесення електронних документів до письмових доказів ґрунтується на тому, що відомості, які містяться в електронних документах, являють собою людську думку (поняття, судження, умовиводи і так далі) щодо реальної дійсності [14, с. 250]. Проте не можна погодитись із таким твердженням, адже в електронного документа немає одного з найважливіших ознак письмових доказів – письмової форми.

Представники іншої групи науковців вказують на необхідність виокремлення електронних доказів як окремого засобу доказування. Щодо цього слушно видається правова позиція М.В. Горелова, який відносить електронні докази до самостійної групи доказів, вказуючи на специфічну форму їх отримання і закріплення [15, с. 58–60]. Вказана позиція заслуговує на увагу, адже електронним доказом є будь-яка інформація в електронній (цифровій) формі, зокрема відео- та звукозаписи. Значення для розв'язання спору має не сам по собі електронний доказ (його зовнішня форма), а інформація, яка на ньому міститься – відео-, звукозаписи, вебсайти тощо. Тобто вказане унеможливує віднесення цих доказів до речових, та тим паче до письмових доказів. Окрім того, як слушно зауважив В.С. Петренко, електронний доказ має специфічну форму, яка, у свою чергу, може бути пред'явлена суду. А форма виразу електронного доказу призведе до особливої форми дослідження та оцінки такого доказу судом з обов'язковим використанням технічних засобів. Тому виникла необхідність встановлення та правового закріплення порядку дослідження та оцінки електронного документа як доказу у цивільному процесі, що обумовлює необхідність відокремлення електронного доказу як окремого засобу доказування [6, с. 62]. З огляду на викладене, позиція законодавця щодо виокремлення електронного доказу як окремого засобу доказування, є цілком обґрунтованою. Визначившись із місцем електронних доказів у системі засобів доказування, важливо дослідити правову природу цього явища.

На думку А.Ю. Каламайко, електронними засобами доказування є «передбачені законом процесуальні форми залучення текстової, звукової та візуальної інформації, яка створена та збережена за допомогою технічних та програмних засобів» [4, с.128].

Проаналізувавши законодавчі приписи щодо інституту електронних доказів, вважаємо за потрібне приєднатися до позиції А.М. Найченко, яка зазначає такі основні ознаки електронний доказів:

- нематеріальний вигляд;
- можливість існування оригіналу електронного доказу в кількох місцях одночасно;
- можливість, без втрати характеристик, копіювання на різні пристрої;
- для відтворення необхідно використовувати відповідні технічні засоби [5, с. 77].

Варто зазначити, що видів електронних доказів існує досить багато. Останнім часом набули значного поширення партнерські переговори на відстані за допомогою мережі Інтернет, люди дедалі частіше переходять на спілкування за допомогою месенджерів, переписка між особами щодо вчинення якихось юридично значущих дій – все це стало звичною частиною сучасного життя. У зв'язку з цим, одним із різновидів способу доказування в цивільному судочинстві є електронна переписка.

Досліджуючи природу електронних доказів, Т.В. Степанова зазначила, що «договір, акти звірки та листування між сторонами, що були реалізовані в письмовій формі,

проте в подальшому відскановані для подачі до суду, не можна вважати електронними доказами, оскільки першоджерело цих даних – паперовий носій» [13, с. 15]. Отже, автор під електронним доказом в сенсі використання цього терміна Процесуальним кодексом (ст. 100 ЦПК України) розуміє саме докази, першоджерелом яких є електронний носій. Проте аналіз судової практики свідчить про зворотне. Так, у справі № 914/2505/17 як доказ на підтвердження факту приймання-передачі робіт було надано електронне листування. Суди першої та апеляційної інстанції вирішили, що електронне листування не підтверджує факт приймання-передачі робіт. Натомість Верховний Суд врахував, що сторони не заперечували належність їх працівникам електронних адрес, використаних в листуванні. З огляду на це Верховний Суд дійшов висновку, що електронне листування можна використовувати у доказуванні. Верховний Суд, зокрема, констатував, що «Обмін сторонами інформацією при виконанні договірних зобов'язань шляхом надіслання електронних листів уже давно став частиною ділових звичаїв в Україні», а також «...здійснення електронної переписки як усталеного звичаю ділового обороту в Україні, що не вимагає довірливого врегулювання та визнається цивільним звичаєм за статтею 7 ЦК України» [7].

Окремо варто приділити увагу питанню дослідження електронних доказів. Так, якщо першоджерелом є електронний носій, то навіть роздруківка інформації, засвідчена належним чином, не визнається та не повинна визнаватися письмовим доказом. Тому суд може витребувати електронний носій для огляду та дослідження, проведення додаткових досліджень із залученням спеціаліста або експерта, об'єктом якого стане саме електронний носій (першоджерело). І у разі, якщо оригінал електронного доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу, такий доказ за розповсюдженою судовою практикою не береться судом до уваги.

Прикладом цього є справа № 264/949/19: позивач звернувся з позовом до товариств про захист прав на знак для товарів і послуг. Позивач зазначав, що він є власником торговельної марки на підставі свідоцтва на знак для товарів і послугою Йому стало відомо, що відповідачі в своїй господарській діяльності незаконно використовують вказаний знак для товарів і послуг без отримання його згоди, а саме рекламують цю продукцію та реалізують її, в тому числі і за кордон.

Суд першої інстанції у задоволенні позову відмовив, оскільки позовні вимоги належними та допустимими доказами у справі не підтверджено.

Апеляційний суд ухвалив нове рішення, яким позовні вимоги задовольнив частково. Суд встановив, що на сайті міститься інформація про те, що підприємство спеціалізується на розробці та виготовленні обладнання, в тому числі із зазначенням знака, що свідчить про його використання з комерційною метою.

Проте, суд апеляційної інстанції не взяв до уваги сумнівів представника відповідача, яка в судовому засіданні зазначала, що вебсайт не належить товариству, ТОВ «ТБ «Азовмашпром» не відомо хто є власником цього сайту та хто саме наповнює його інформацією, тому такі скріншоти не можуть бути належними доказами, які підтверджують незаконне використання торговельної марки, та наявності інформації на цих сайтах. Отже, представник відповідача ТОВ «ТБ «Азовмашпром» поставила під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу електронного доказу, у зв'язку із чим суд апеляційної інстанції повинен був дослідити оригінал цього доказу. Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду в постанові від 13 січня 2021 року по справі №264/949/19 зазначив, що якщо подано копію (паперову копію) електронного доказу,

суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідній особі оригінал електронного доказу. Якщо оригінал електронного доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги.

Досліджуючи особливості дослідження та оцінки електронних документів, необхідно вказати на необхідності створення належних технічних умов, використанні спеціальної апаратури, за допомогою якої можливо було б відтворити зміст електронних засобів доказування та дослідити певну доказову інформацію. На практиці виникає ситуація, коли електронні докази не досліджуються судом як прямі в силу технічної невідповідності суду або існуючого протягом тривалого часу паперового документообігу в судах.

Окремо треба зупинитися на особливостях подання таких доказів до суду. Відповідно до ч.2 ст. 100 ЦПК України електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис». З аналізу процитованої норми вбачається, що вимога щодо наявності електронного підпису на електронному доказі у законодавстві є чітка позиція: його обов'язковість передбачається лише в тому разі, якщо документ подається в електронній копії. Разом з цим, позиція судів з цього питання свідчить про обов'язковість електронного цифрового підпису (далі – ЕЦП). 14 лютого 2019 р. Велика Палата Верховного Суду в межах справи № 9901/43/19 (П/9901/43/19) зазначила, що саме електронний цифровий підпис є головним реквізитом такої форми подання електронного доказу. Брак такого реквізиту в електронному документі заперечує підстави вважати його оригінальним, а отже – належним доказом у справі [12]. Аналогічна правова позиція Верховний Суд висловив у Постанові від 19 грудня 2018 р. у справі № 226/1204/18, від 4 грудня 2018 р. у справі № 2340/3060/18, від 23 листопада 2018 р. у справі № 813/1368/18, від 14 грудня 2018 р. у справі № 804/3580/18. Отже, як оригінал, так і копія електронного документа обов'язково мають бути засвідчені ЕЦП.

Це узгоджується також із профільним законом – Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг», відповідно до статті 7 якого оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги» [3].

Водночас, коли йдеться про надання до суду скріншотів листування електронною поштою, судовою практикою щодо обов'язкової наявності ЕЦП в таких випадках є неоднозначною. В Ухвалі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 6 серпня 2014 р. у справі №6-6328св14 суд касаційної інстанції зазначив: «Електронний підпис є обов'язковим реквізитом електронного документа, який використовується для ідентифікації автора та/або підписувача електронного документа іншими суб'єктами електронного документообігу. Листування фізичних осіб, яке здійснюється шляхом використання електронної пошти, до таких документів не належить. Отже, немає потреби посвідчувати електронні листи ЕЦП».

Так, у справі №923/566/19, яка переглядалася Верховним Судом, господарські суди прийняли у якості належних та допустимих доказів скріншоти листування електронною поштою (Постанова Верховного Суду від 17 березня 2020 р.) [10]. Є також приклади оцінки судами скріншотів із офіційного інтернет-порталу СЕТАМ у справах стосовно продажу майна з публічних торгів (Постанова Верховного Суду від 10 грудня 2019 р.), або скріншота зі спеціалізованого програмного забезпечення

підприємства у спорі з контролюючим органом щодо податкових накладних (Постанова Верховного Суду від 14 травня 2020 р.).

Протилежну позицію висловив Верховний Суд у справі №910/1162/19. Суд погодився з оцінкою судів попередніх інстанцій про відсутність доказів того, що копії договору, видаткової накладної та електронних листів, скріншоти яких наявні в матеріалах справи, підписувалися кваліфікованим електронним підписом (далі – КЕП) уповноваженої на те особи. Такі обставини, на думку судів, унеможливають ідентифікацію відправника повідомлення, а зміст такого документа не є захищеним від внесення правок (Постанова Верховного Суду від 16 березня 2020 р.) [9]. Окрім з'ясування достовірності змісту електронних доказів, суди звертають увагу на автентичності самої особи-автора таких документів, яка є стороною у справі. У справі № 908/1264/18 Верховний Суд погодився з позицією місцевого господарського суду, який з'ясував питання офіційності електронної адреси однієї зі сторін спору, з якої були відправлені електронні листи, подані як доказ, та особи-відправника цих електронних листів (Постанова Верховного Суду від 7 листопада 2019 р.). Судом встановлено, що вищезначені докази не містили КЕП, який дозволив би ідентифікувати відправника, що сукупно дало підстави вважати ці докази неналежними. Така ситуація зумовлює необхідність внесення змін до чинного законодавства з метою приведення судової практики до єдності щодо обов'язковості наявності ЕЦП на всіх видах електронних доказів [8].

Крім того, слід наголосити на необхідності внесення змін, зокрема до ст. 14 та ст. 100 ЦПК, які містять посилання на Закон України «Про електронний цифровий підпис», який втратив чинність через ухвалення Закону України «Про електронні довірчі послуги». Останній закон узагалі не містить такого поняття, як «електронний цифровий підпис», натомість надає визначення поняттю «електронний підпис» – електронні дані, які додаються підписувачем до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються ним як підпис.

Ще однією проблемою, яка може виникнути через подачу електронного доказу, є можливість порушення

комунікативної приватності особи. Стаття 31 Конституції України гарантує таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції [1]. Убачається необхідним створення спеціального захищеного сховища електронних доказів, адже вказаний файл (інформація, сайт) може містити приватну інформацію про певну особу або спотворену чи перекручену інформацію щодо неї. Крім того, досліджувати електронні докази судам необхідно в сукупності з іншими даними, та у випадку, коли хтось з учасників справи ставить під сумнів достовірність такого доказу, вживати всіх можливих заходів для перевірки даних та встановлення істини. Адже можливе спотворення або внесення змін до електронного файлу (інформації, сайту). Урешті-решт ЕЦП також може бути незаконно скопійовано та використано з метою рейдерського захоплення або засвідчення документів. З іншого боку, на сьогоднішній день, на жаль, навіть спеціалісти з ІТ-технологій не завжди можуть зі 100-відсотковою впевненістю відповісти на запитання про можливі втручання сторонніх або зацікавлених осіб в електронні файли, що ускладнює роботу суду та не дає впевненості судді в прийнятому рішенні по справі.

З огляду на це варто вдосконалити певні складники дослідження електронних доказів, щоб забезпечити виконання завдання цивільного судочинства – справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і розв'язання цивільних справ із метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Висновки. Враховуючи розвиток науково-технічного прогресу, удосконалення засобів зв'язку та зберігання інформації, використання комп'ютерної техніки та інформації, впровадження електронних доказів в систему засобів доказування безумовно є прогресивним нововведенням. Однак окреслені проблеми правового регулювання та використання електронних доказів ускладнюють процес впровадження цього інструмента доказування в судочинство загалом. Тому процедура оформлення, подання і дослідження таких доказів нині залишається не досить врегульованою та потребує удосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.03.2021).
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. Дата оновлення: 13.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 12.03.2021).
3. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 травня 2003 р. № 851-IV. Дата оновлення: 07.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 12.03.2021).
4. Каламайко А.Ю. Місце електронних засобів доказування та окремі питання їх використання в цивільному процесі. *Право та інновації*. 2015. № 2 (10). С. 127–132.
5. Найченко А.М., Куртакова Г.О. Електронні докази: реалії сьогоденні. Київ : МАУП, 2018. С. 77–85. URL: <http://maup.com.ua/assets/files/expert/1/elek-tronni-dokazi.pdf> (дата звернення: 12.03.2021).
6. Петренко В.С. Проблеми використання електронних доказів у цивільному судочинстві. Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 14 вересня 2020 р. Одеса, 2020. 185 с.
7. Постанова Верховного Суду України від 27 листопада 2018 р., судова справа № 914/2505/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78450568> (дата звернення: 12.03.2021).
8. Постанова Верховного Суду України від 7 листопада 2019 р., справа № 908/1264/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85470804> (дата звернення: 12.03.2021).
9. Постанова Верховного Суду України від 16 березня 2020 р., справа № 910/1162/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88244984> (дата звернення: 12.03.2021).
10. Постанова Верховного Суду України від 17 березня 2020 р., справа № 923/566/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88244923> (дата звернення: 12.03.2021).
11. Постанова Верховного Суду України від 13 січня 2021 р., справа № 264/949/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94237401> (дата звернення: 12.03.2021).
12. Ухвала Великої Палати Верховного Суду України від 14 лютого 2019 р., справа № 9901/43/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79883385> (дата звернення: 12.03.2021).
13. Степанова Т.В. Актуальні проблеми практики використання електронних доказів в процесі доказування. Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 14 вересня 2020 р. Одеса, 2020. 185 с.
14. Вершинин А.П. Электронный документ: правовая форма и доказательство в суде. Москва : Городец, 2000. 250 с.
15. Горелов М.В. Электронные доказательства в гражданском судопроизводстве России: вопросы теории и практики. *Юриспруденция: теория і практика*. 2005. № 11. С. 58–60.
16. Советский гражданский процесс / ред. Н.А. Чечинной, Д.М. Чечота. Ленинград, 1984. 156 с.